

Reynald Secher

A vendée-i mészárlás
Népi társ francia módra

Századvég Kiadó
Budapest, 2023

Reynald Secher

A vendée-i mézárulás

Népiirtás francia módra

Századvég Kiadó
Budapest, 2023

A fordítás az alábbi kiadás alapján készült:
Reynald Secher:
La Vendée-Vengé. Le génocide franco-français.
PUF, 1986, Perrin, 2006 pour la présente édition.

Fordította:
Kisari Miklós
A fordítást az eredetivel egybevetette:
Timkovics Dorottya

Szerkesztette:
Molnár Attila Károly

Hungarian translation © Kisari Miklós

© Századvég Kiadó, 2023

Felelős kiadó: Molnár Attila Károly
Olvasószerkesztő: Bobály Ilona
Borítóterv: Albert Anna, Járkó Nagy Mihály
Tipográfia és tördelés: BánTóthKata
Nyomdai munkálatok: Prime Rate Kft.

ISBN 978-615-6436-15-3
ISSN 2732-0553

Dédszüleimnek:

Hippolyte és Céline Bizet-nek

Nagyszüleimnek:

René és Germaine Guillot-nak

Fivéremnek és nővéremnek:

*Myriamnak és Jeannak,
Jean-Hugues-nak, Jean-Marcnak,
Thierrynak és Patricknak*

Feleségemnek:

Geneviève-nek

Gyermekeimnek:

*Estelle-nek, Clarának, Tristannak
és Pierre-Marie-nak*

Tartalom

Előszó (Jean Meyer, a Paris IV-Sorbonne Egyetem tanára) .	13
A szerző előszava az új kiadáshoz	23
Bevezető gondolatok	27
Bevezetés	31
Első rész: A háború előtti időszak	35
<i>1. fejezet: A remény</i>	37
A) A közigazgatás megítélése a nép körében	37
a) Az adózás	37
b) A robot	38
c) A katonai szolgálat	40
B) Az egyház megítélése	48
a) Az egyházközségi képviselő-testület	49
b) A képviselő-testületi tagok	54
<i>2. fejezet: Az első forradalmi intézkedések</i>	59
A) A panaszjegyzékek	61
B) A községi önkormányzatok kialakítása	62
C) Az egyházközségi képviselő-testület eltűnése	64
<i>3. fejezet: A mézeshetek vége</i>	66
A) Nincs hajlandóság a lakosság igényeinek meghallgatására	66

B) A nemzeti akarat kifejezése	69
C) A közigazgatás népszerűtlenségének felismerése, a probléma orvoslásának eszközei	70
<i>4. fejezet: A központi hatalom hibái és a közigazgatás túlkapásai</i>	<i>73</i>
A) A hatalom hibás lépései	73
a) A papság polgári alkotmánya: 1790. július 12.	73
b) Az alkotmányos eskü: 1790. november 27. ...	82
B) A helyi hatalmi szervek bekeményítenek	90
a) Egyre gyakoribbak az összetűzések	91
b) A közhatalom válasza	92
<i>5. fejezet: Az ellenszegülő papság szerepe az ellenállásban .</i>	<i>98</i>
A) A lakosság által „betolakodónak” tekintett felesküdtött papok megérkezése	100
B) A nép reakciója az így kialakult helyzetre és a felesküdtött papok szerepe az új körülmények között .	106
Második rész: A háború	115
<i>1. fejezet: Erőltetett menetben a háború felé</i>	<i>117</i>
A) A nép reakciói	117
B) A helyi, a regionális és a központi hatalom felelőssége az események alakulásában	122
<i>2. fejezet: A háború kitörése</i>	<i>132</i>
A) A felkelés: 1793. március 10–11.	133
B) A fellázadt nép megszervezése (1793. március 13. – október 18.)	145

a) A parókiák szervezkedése	145
b) Vendée hadseregének szervezettsége és taktikája	152
<i>3. fejezet: Legalitás és legitimitás összeütközése ugyanazon a területen</i>	<i>168</i>
A) A rákos daganat körülhatárolása	168
B) A közigazgatás kezdetben félénk, majd később merészebb kísérlete a helyzet konszolidálására (1793. április – 1794. január)	170
a) Testreszabott intézkedések	171
b) Megyei és regionális intézkedések	174
c) A közigazgatás diadala és elnyomó politikája ..	188
d) A nép lázadása, amit a törvényes erők végérvényesen levertek 1794. január 20-tól májusig ...	193

Harmadik rész: A bizonytalanság korszaka237

<i>1. fejezet: A politikai következetlenség</i>	<i>240</i>
<i>2. fejezet: Vendée népének életkörülményei</i>	<i>260</i>
<i>3. fejezet: A helyi hatalmi szervek és a lelkiismeretesség ...</i>	<i>273</i>
A) Az új közigazgatási rendszer kialakítása	273
B) A helyi hatóságok öntudatra ébredése	280
<i>4. fejezet: A papság legitimitása és tevékenysége</i>	<i>285</i>
A) A megtizedelt papság	285
B) A papság üldöztetése egészen 1799-ig véres valóság .	289
C) Aktív papság	293
D) A nép véleménye az eskütagadó papokról	299

Negyedik rész: Mérleg	305
1. fejezet: <i>Az értelmezés nehézségei</i>	307
A) Kísérlet az eltűntek számának felbecsülésére	310
B) A megsemmisült lakásállomány felbecsülésére tett kísérletek	315
2. fejezet: <i>Az emberi veszteség mérlege</i>	320
3. fejezet: <i>Az ingatlanvagyon mérlege</i>	331
Utószó	359
Függelék: A vendée-i háborúk emberi és ingatlanvagyon mérlege kantonként	379
Rövidítések jegyzéke	400

„Amikor a kormány megsérti a nép jogait,
a népnek, a nép minden egyes tagjának
a lázadás a legszentebb joga és legnyilvánvalóbb
kötelessége.”

(A *Nyilatkozat az ember és a polgár jogairól* 35. cikke,
az 1793. június 24-i alkotmány előszava)

Előszó

Újabb könyv Vendée-ről?¹ Ugyan minek még egy? Mi újat tudhatunk meg belőle? Mire adhat választ? És miért kíséri háborgó suttogás és felkiáltások, még mielőtt bárki elolvashatta volna? Mivel magyarázható ez a temérdek zsigeri vád, melyek még a cím etimológiáját² is kétségbe vonják?

Reynald Secherrel mindenesetre az volt a célunk, hogy ez a kötet visszafogott, tömör, de ütős legyen. A tények önmagukért beszélnek, semmi szükség fölösleges kommentárookra. Hagyjuk másokra a méltatlankodást, a feljelentgetést, a visszautasítást, az egyet nem értést, a lealacsonyító vitákat és a gyáva megkönnyebbülést.

Mi teszi tehát ezt a könyvet újszerűvé? Először is a hihetetlenül gazdag forrásanyag lenyűgöző bemutatása. Már úgy tűnt, hogy mindenről szó volt, talán többször is, a dokumentumokat leltárba vették, rendszerezték, sőt újrendszerezték, pedig valójában mindig éppen csak belekukkantottak a félig nyitott aktákba. Ám Reynald Secher, maga is Vendée gyermeke, kinyitotta a családi archívumot és a mélyére ásott. Az eredmény: megvilágosodás. Aztán felfedezte, hogy még a nyilvános levéltárak is rejtegetnek igazi kincseket. Szenzációs példa erre az ingatlanvagyon megsemmisítéséről, majd helyreállításáról foly-

¹ A könyv címe: *Vendée – Vengé* utalás arra a történelmi tényre, hogy a francia forradalom idején, pontosabban a terror időszakában a lázadó Vendée-t büntetésül átnevezték Vengé (Megbosszult) megyére. Az erről szóló döntést Antoine Merlin de Thionville képviselő javaslatára a Hegypárti Konvenció 1793. november 7-én szavazta meg. Az új név, alapjelentésén túl, utal a forradalom alatt a nyaktílot kezelő hóhér nevére is: *vengeur*, azaz „bosszúálló, megtorló”. (A szerk.)

² A mű eredeti alcímében a *génocide franco-français* – „francia–francia népirtás” kifejezés szerepel, mely sokakban megütöztetést keltett. (A szerk.)

tatott nyomozás. Bontsuk is ki rögtön kicsit alaposabban ezt a részletet, amely észrevétlenül majdnem a feledés homályába merült, vagy legalábbis másodlagos jelentőségűnek minősült. Az emberek – amúgy csupán részleges – kártalanításával, ezzel a hihetetlenül ügyes és kifizetődő húzással Napóleon egy nagyon értékes dokumentumokból álló bizonyítékot bocsátott a történetírás rendelkezésére. Ez az első eset, amikor a gazdaságtudatónak lehetősége nyílik egy egész régió, a mezőgazdasági területek és a kisvárosok pusztulás előtti és utáni ingatlanvagyonának teljes felmérésére. A számok lenyűgözőek, és, *volens nolens*, a történészeknek a későbbiekben ezeket a dokumentumokat igenis figyelembe kell majd venniük. Feltárul ugyanis előttünk egy gazdag Vendée, amely sokkal tehetősebb régió, mint gondoltuk, a társadalmi rétegződést jól érzékeltető, kőből épült ingatlanvagyonával. A számok alapján újra kell értékelni a Francia Királyság gazdagságát, mert ezek a dokumentumok bizonyítják, hogy a kőből épült vidéki Nyugat milyen hatalmas – a termelési statisztikák által jelzett adatokat jóval meghaladó mértékű – előnyben volt az Európán kívüli, fejletlennek tekinthető, már akkor megrövidített civilizációkkal szemben. Ez az új kutatási terület egyébként sok munkára ad majd lehetőséget a szakértőknek.

Az ingatlanvagyonban elszenvedett veszteség (az épületátlomány közel húsz százaléka megsemmisült) vitathatatlan. A számok magukért beszélnek, világosan látszik a földrajzi megoszlás, a városok és a vidék közötti különbségek. Ez önmagában komoly teljesítmény. A doktori disszertációk zöme korántsem dicsekedhet ilyen jelentős tudományos eredménnyel.

De a lényeg nem ez. Reynald Secher a teljesség igényével kívánt mérleget vonni. Az 1789-es forradalom előtti generációk és a felfordulás utáni generációk népességszáma közötti különbségből kiolvasható, hogy az Atlanti-óceántól Saumur városáig, a Loire folyótól a poitou-i Gâtine-ig, nyugatról keletre 110 km szélességben, északról délre pedig 100 km hosszúságban, 117 000 településre kiterjedően a veszteség nagyságrendileg a teljes népesség egyhetedére tehető. Ez természetesen

becslés. A dokumentáció alapján a mérleg ennél valószínűleg nem rosszabb. Miután azonban a nyilvánvalóról vitázni nem lehet, nem marad más hátra, mint az esetleges eltérések jelentőségéről folytatott eszmecsere, csűrés-csavarás. Reynald Secher mindezt kitűnően megmagyarázta, csak el kell olvasni a könyvét. Itt jelentkezik viszont a legfőbb probléma. Egyesek megnyugvással konstatálják: „ó, csak ennyiről van szó”, igen, már hallottam ilyen véleményeket... Mások a konok ellenállás hallgatásába burkolódnak, ez a legkényelmesebb megoldás a csendben maradásra és a zavaró hangok elhallgattatására. Pontosítsuk hát a dolgokat.

Ezekben a számokban benne van mindkét tábor összes halottja. Egyrészt azért, mert nem lehet őket megkülönböztetni: hiányzik az azonosító tulajdonság. Másrészt így kívánja a halál iránti tapintat. A halálban mindenki egyenlő, és minden halottnak jár a tisztelet. És egyik tábor sem monopolizálhatja a kegyetlenséget. Aki üldözést vet, terrort arat, és a polgárháború mindenek között a legborzalmasabb. Olyannyira, hogy amikor Kant és Wieland – a legtöbb filozófushoz hasonlóan – elképzelték a később szükségszerűen bekövetkező forradalmat, úgy vélték, hogy az dicsőséges, ragyogó, a haladást szolgáló esemény lesz, távol a polgárháborútól és az azzal járó felfordulástól. Az igazat megvallva J.-J. Rousseau és Diderot nem volt ilyen optimista.

De ami még rosszabb: a pokoli osztagok előre megfontolt szándékkal irtottak: sem Vendée fiait, sem a patriótákat nem kímélték.³ Mindent meg „kellett” semmisíteni. Reynald Secher könyvének azok a lapjai, amelyeket az esetenként pártos, mindazonáltal megengedhetetlen, semmivel sem igazolható cselekedetek bemutatásának szentelt, a legmegrázóbbak. Ez egy régebbi kor, a nem kevésbé szörnyű keresztes háborúk hírhedt mondására emlékeztet: „Isten majd felismeri az övéit”.

³ A szövegben a korabeli nyelvhasználatnak megfelelően a „patrióta” a francia forradalom és a párizsi kormányzat hívét jelenti. (A szerk.)

A történésznek ugyanis mindent el kell mondania, nem mentegetheti senki bűneit a végső céllal, melynek érdekében a tömeggyilkosságokat elkövették. A nagy Michelet is igen mélyre süllyedt, amikor a köztársaságiak által elkövetett vízbe folytatásos öldöklést értékelte: „ez a módszer könnyebbé tette a halált”, s úgy tartotta, az eljárást az istenségnek ajánlották fel, a vendée-i emberáldozatok pedig „magasabb rendűek”. Egyszer majd még fel kell tárnai a tévedések mechanizmusát, az összes tömeggyilkosság rettenetét. Vallásháborúk, protestáns lázadások, Vendée, a kommunárdok gyilkosságai és az ő legyilkolásuk: mind a történelem egy-egy fejezete, amelyek vagy csak a felszínen hasonlítanak egymáshoz, vagy akár teljes mélységükben megegyeznek. Kétségkívül igaza van Marxnak, aki a magánlevelezésében a tőle egyáltalán nem idegen porosz nacionalista gögtől vezérelve az 1870-es háború idején Engelsnek írva azt a kijelentést tette: „A terror az, amikor a (párizsi) polgárság besz. rt a gatyájába.” A félelem az üldözés, következésképpen a terror motorja. „Und willst du nicht mein Bruder sein, so schlag ich dir den Schadel ein”, azaz „Ha nem akarsz a testvérem lenni, beverem a fejedet.” Vendée kálváriája előkelő helyet foglal el a népirtások sorában.

Az alcímet – népirtás – sokan sokkolónak találják majd, sőt már most is többen így vélik. Akadt olyan történész is, aki tagadta a kifejezés helyességét (egy folyóirat még leírni sem volt hajlandó) azzal az indoklással, hogy egy politikai és nemzeti közösségen belül nem alkalmazható. Szép példája a mellébeszélésnek, még ha van is benne némi etimológiai látszatigazság. A német zsidók közül sokan érezték magukat ugyanolyan németnek, mint a többi német. A népirtás nem lesz ettől kevésbé nyilvánvaló. A Vendée megsemmisítésére irányuló akarat teljesen egyértelmű: a szándék világosan kiolvasható a konventben elhangzott beszédekből. E vonatkozásban nincs különbség a „méréskeltek” és a hegy pártiak között: Barrère síkvidéki volt, mégis tőle hangzott el az egyik legszörnyűbb felszólalás. A meghatározottabban akarták a népirtást, meg akarták semmisíteni azoknak a városoknak, azoknak a vidékeknek a népét, amelyek

– hadd használjuk most mi is a forradalmárok nyelvezetét – nehézséget mertek okozni a forradalomnak. Ami pedig a valóság teljes szörnyűségét illeti, még Reynald Secher dokumentációs dossziéja sem áll egészen nyitva. A legborzasztóbb eseményeket nem idézi a szerző... De ha feltétlenül ragaszkodnak hozzá...

Újdonságnak számít az is, legalábbis ezen a szinten, hogy kimondták, polgárháború volt. Mert Vendée-ban elsősorban polgárháború dúlt: a tömeggyilkosságok felelősei túlnyomórészt helyiek. Még a fiatal Robespierre is meglepődött ezen. Mint minden polgárháborúban, itt is komoly szerepet játszott a helyi gyűlölködés, a besúgás, a klánok, családok egymás elleni harca. Az ingatlanvagyon égbekiáltó pusztulása önmagában felveti az ellenforradalom óriási alapproblémáját: hogyan lehetséges, hogy az a terület, az a tartomány, az a nép, amely 1789-ben annyira elégedetten vette tudomásul az *ancien régime* bukását, ilyen gyorsan átállt a másik oldalra. Chateaubriand a *Síron túli emlékiratok* című művének egy nem eléggé jegyzett fejezetében csodálattal adózik azoknak a Londonba utazott vendée-i követeknek, akik királpártiak ugyan, de a maguk módján „jakobinusok”. Le Bouvier des Mortiers nemesi rangra emelt vegyész „követi küldetéséről” van szó, aki akkortájt Vendée hadseregének a lőporutánpótlását szervezte Londonból. A költőkbe esetenként több éleslátás szorult, mint a politikusokba és a történészekbe.

Ha hihetünk Las Cases feljegyzéseinek, Napóleon felismerte Vendée történelmi jelentőségét. Egy híres mondás parafrázisa szerint Vendée népének fegyverei mentették meg a francia katolicizmust; a konkordátum miattuk jött létre, merthogy ők tették szükségessé; semmi kétség. Napóleon jobban megértette Vendée-t, mint a Bourbonok, akik mindig is bizalmatlanul kezelték.

Vae victis – Jaj a legyőzötteknek! Titus Livius máig használt mondását a történelem e fejezete is igazolja. Vendée és történelme megszenvedte a lázadás bukását. Először is mert nem tudta meghíúsítani a forradalom győzelmét, és a siker nagyon könnyen feledteti a hibákat. Teljesen nyilvánvaló politikai te-

hetségtelenségén kívül X. Károly királyról nem jut eszünkbe semmi más, csak a menekülése, ami akár úgy is értelmezhető, hogy nem volt hajlandó francia vért ontani.

Thiers-nek nem voltak ilyen skrupulusai, kétszer is elmenekült Párizsból, hogy annál határozottabban visszahódítsa, akár tömegmészárlás árán is. Mi ebből a történelmi tanulság? Messze kerültünk volna a témánktól? Ezen a ponton Reynald Secher politikai elmélkedésre adta volna a fejét, de nem hagytam, hogy ezt az utat válassza. Péguy-nek kétségkívül igaza volt, hogy egy adott pillanatban a misztikum szükségszerűen elkorcsosul és politika lesz belőle. Mindazonáltal az elkorcsosulásnak is megvannak a maga fokozatai. Térjünk hát vissza Chateaubriand-hoz és a vendée-i követ leírásához:

„Meglépett a kinézete, ezért utánaérdeklődtem. Az egyik szomszédom szerint »senki, csak egy egyszerű vendée-i paraszt, aki levelet hozott a főnökeitől«... Na hát erről a »senkiről« kiderült, hogy kétszáz alkalommal vett részt falu, város és erődítmény elfoglalásában és visszafoglalásában, hétszáz különleges küldetésben és tizenhét csatában volt része; a harcok során háromszázezer sorkatonával nézett szembe, hat- vagy hétszázezer nemzeti gárdistával; zsákmányolt vagy ötszáz ágyút és százötvenezer puskát; átgázolt a pokoli hadoszlopokon...; háromszor találta magát a tűztenger közepén, amely elárasztotta Vendée erdeit; végül tanúja volt háromszázezer »paraszt Herkules« pusztulásának és annak, ahogy egy termékeny vidék száz négyzetmérföldes területe hamusivataggá változott. A két Franciaország ezen az általuk elegyengetett síkon találkozott... A győztes érezte a vesztes nagyságát. Thureau köztársasági tábornok kijelentette, hogy Vendée harcosait a történelem a legnagyobb katonanépek között fogja számon tartani. Egy másik tábornok azt írta Merlin de Thionville-nek: azok a csapatok, amelyek képesek voltak ilyen franciákkal szemben diadalmaskodni, bizony elmondhatják magukról, hogy bármely népet képesek legyőzni... Bonaparte a vendée-i csatákat az »óriások küzdelmének« nevezte.” (XI., 3. fejezet.)

Amikor 1802-ben meglátogatta Dél-Franciaországot, útba ejtette Vendée-t és a következőket jegyezte fel: „Egy öreg, hadviselt katonához hasonlóan ez a vidék is magán viseli hősiessége jegyeit, csonkulásait, beforradt sebeit. Amerre a szem ellát, kifehéredett csontok, leégett, üszkös romok látványa fogad. [...] A postakocsi tele volt helybéli utasokkal, akik elmesélték az erőszakoskodásokat és a gyilkosságokat, amelyeket át kellett élniük a vendée-i háborúban...”

A beszámoló ezúttal keveredik a történetírás szándékával. Chateaubriand felsorozta a számokat. Előfordul, hogy pontosak vagy legalábbis a nagyságrendjük valószínű (a terület mérete, a „csaták” száma), és vannak az akkor még nem ismert adatok (az ágyúk és a puskák száma), amelyeknél a túlzó tévedés nyilvánvaló. Reynald Secher érdeme a pontos adatok kikutatása: 117 000 az eltűntek – nők, férfiak és gyermekek vegyesen – száma, szó sincs 300 000 „paraszt Herkulesről”. De Chateaubriand a programot magát jól vázolta föl.

A protestánsokat üldöző intendánsok – ha szabad így fogalmaznom – szellemi atyákként méltán tekinthetők a vendée-i jakobinus mészárlások előfutárainak, amelyek viszont már előrevetítik a 19. és főleg a 20. század összes, otthon vagy másutt elkövetett jogtiprását, háborús bűnét. Reynald Secher magáénak vallja Janine Garrisson-Estèbe és Henri Bosc leírásait: bár a helyszínek, az eljárások és a tettesek különbözők, az eredmény ugyanaz: a vérontás, a szégyen, a megaláztatás és a halál regénye, amelyben először az áldozatok, másodszer a gyilkosok a főszereplők. Felszínre tör a bosszú, a düh, ugyanakkor a királypárti hűség is, jóllehet semmi sem kényszerítette Vendée-t, hogy az uralkodó lobogója mögött sorakozzon fel. Ellenkezőleg. A tények megállapításán túl Reynald Secher elemzi azt is, miként zajlott le ez a folyamat. Számos újdonsággal szolgál. A sok feltételezés közül a legnépszerűbb az volt, hogy mind ez a város-vidék ellentétre vezethető vissza, mivel a kettőnek különböző a mentalitása. Reynald Secher helyére tette ezeket a magyarázatokat, legalábbis az egyszerűsített változataikat. Mert mindig minden sokkal bonyolultabb annál, ahogy a törté-

nész gondolja, hiszen ő szükségszerűen az egyszerűsítő magyarázatokra hajlik, ezek nélkül ugyanis nem lehet hihető előzetes hipotézist felállítani. Szerzőnk viszont eredeti módszert választott: dolgozata egyetlen eset vizsgálatából indul ki, egy konkrét falu, La Chapelle-Bassemère aprólékos vizsgálatából. Ez a dokumentációs mintavétel rendkívül eredményesnek bizonyult. Mindössze azt kellett eldönteni, hogy egyedi esetről van-e szó, vagy ellenkezőleg, egy általánosítható jelenségről. Az általánosítás lehetségesnek, és sok vonatkozásban perdöntőnek bizonyult. Ezek talán a mű legérdekesebb részei.

Még sok mindent el lehetne mondani a könyvről. A bűnök története mindig nagyon összetett, és a politikai bűnök mind közül a legrosszabbak, akármi is legyen az „igazolásuk”. Reynald Secher megtette a maga hozzájárulását a forradalmi és az „ellenforradalmi” mentalitás feltérképezéséhez. Górcső alá vette mindazokat a hibákat és hiányosságokat, azokat a rettenetes hibákat és hiányosságokat, melyek oly jellemzőek erre a folyamatos mozgásban lezajlott hadjáratra. Messze vissza kellett nyúlnia a múltba, és korántsem lehetett biztos benne, hogy jó úton jár. Furcsa módon Vendée népe, amely tulajdonképpen nem érzett semmilyen elhivatottságot arra, hogy hűséges legyen a monarchiához – amely már régóta nehezítette az emberek életét azzal, hogy mindennél többre becsülte a közigazgatást (ez legyen a felvilágosodás legkisebb hibája) –, vagy a katolikus egyházhoz (nem kell eltúlozni Vendée népének 1789 előtti vallásos buzgalmát), a következő században a túlélés szimbóluma lett a király és a Szent Szív nevében. A terület történetében megbújnak még megválaszolatlan kérdések: milyen kapcsolat van, ha van, a Poitou de Marillacban az 1680-as években lezajlott kísérleti protestánsirtás és a „polgári” üldöztetéseknek, megfélemlítésnek kitett, Nantes-közei Sèvre megyében dúló vallásháborúk között? Miért és hogyan alakult ki a Szent Szív kultuszából,⁴ amelyet a vallásos francia 18.

⁴ A Jézus Szíve-tiszteletben a szív Istennek az emberiség iránti határtalan szeretetét szimbolizálja. (A szerk.)

században a papság jelentős része komoly fenntartásokkal kezelt, az a szimbólum, amely egységbe tömörítette az 1793-as lázadókat? Hacsak nem akarunk az ostoba leegyszerűsítés hibájába esni, ez a jelenség nem tulajdonítható egyedül Montfort-i Szernt Grignon Lajos⁵ kétségtelenül nagy hatású Mária-kultuszának. Akár tetszik, akár nem, Vendée minden problémája alapvetően a vallás iránti hűségben gyökerezik, még ha egy sor egyéb tényező is közrejátszik benne. Valójában Vendée gyors, 1789 és 1790 közötti pálfordulásának oka a rendkívüli mértékű kiábrándultságban, a totális illúzióvesztésben keresendő; az emberek úgy érezték, hogy gúnyt űztek belőlük, rászédtek, becsapták őket, és nemcsak a helyi vezetők, hanem maga a szétesőfélben lévő állam is. Az egyetlen lehetséges ok keresése helyett (az oksági kizárólagosságot minden történésznek eleve fenntartásokkal kellene kezelnie) inkább szét kell szálazni az egymásra halmozódó, összekeveredett okok kötegét, amelyek miatt végül elszakadt a cérna, vagy megtalálni az utolsó, akár jelentős, akár teljesen jelentéktelen cseppet, amely miatt túlcordult a pohár, s amely egy nap a lázadáshoz, az elfogadhatatlan visszautasításához vezetett. Ez rávilágít egyben mindazok elképesztő vakságára, akik nem mindig szándékosan (bár néha nagyon is tudatosan, a zavarosban halászva igenis szándékosan) provokáltak ki helyrehozhatatlan károkat a közigazgatás intézményeiben végzett tevékenységükkel. De a mentalitás végül is mindig az emberi cselekedetekben nyilvánul meg. Reynald Secher azért is igyekezett minél gyakrabban megszólaltatni az embereket, mert többnyire kiadatlan szövegekkel dolgozott. A dokumentumokhoz való ragaszkodása alapvetően szükségesnek bizonyult. Lehet, hogy mi, történészek túl gyakran ítélkezünk ahelyett, hogy egyszerűen csak tanúskodnánk. Először azzal kellene foglalkoznunk, hogy feltárjuk a történelem nagy sorscsapásaiban elkallódott kincseket. Éppen

⁵ Montfort-i Szent Grignon Lajos (1673–1716) nagy hatású francia hitvalló. Magyarul is megjelent művei: *Mária titka, Értekezés a Szent Szűz igaz tiszteletéről, A tökéletes Mária-tisztelet, Mária által Jézushoz.* (A szerk.)

ezért kell tartózkodnunk a túl sok kommentártól, mert igenis vannak olyan bizonyítékok, vallomások, amelyek nem szorulnak semmilyen kommentárra. Erről nagyon is megfélekedtünk a francia forradalom fölöttébb bonyolult történetének tanulmányozásakor.

Ez a könyv hatalmas munka eredménye – ezt mindenkinél biztosabban merem állítani. Kevés történésznek adatik meg, hogy karrierje során sok olyan dolgos kutatóval találkozzon, amilyen Reynald Secher. Ha még az egyértelmű következtetések is vita tárgyát képezik, mindenképpen elismerésre méltó az éjt nappallá tevő fáradozás, az archívumokban folytatott kutatás, a kudarcok, visszautasítások elszenvedése. És ami a legfontosabb: a jó szándék, az igazság kutatása iránti megszállottság, amellyel ez a könyv íródott, mert tetszik, nem tetszik, tudomásul kell venni: az igazság nem relatív, nem is „gondolkodásmód” kérdése (ez a megközelítés gyakran igencsak szegényes felmentésül szolgál). Igazság csak egy van: feladatunk a helyreállítása, úgy, ahogy volt. Nem vidám feladat, időnként reménytelennek tűnik. Az illúzió nem ildomos, az elkedvetlenedés nem megengedhető, ha az emberek butaságával találkozunk, különösen, ha olyanokéval, akiket egyébként kedvelünk. A tanúk után kutató történész szükségszerűen maga is tanúvá válik, és időnként kimondhatatlanul kegyetlen módon hatalmába keríti a csodálat és a megvetés közötti kétely: amikor a lét belső reszketésével szembesül. De akárhogy is, ugyanannak a történetnek, hazánk történelmének a gyermekei vagyunk, nem szabad elhallgatnunk a dicső tetteinket, még kevésbé palástolni szégyenfoltjainkat. Mindkettővel találkozhatunk itt, a halottaknak, a kínzásba, a megaláztatásba belerokkant áldozatoknak, valamint a csaták mámorában életüket áldozóknak szentelt oldalakon.

Jean Meyer,
a Paris IV-Sorbonne Egyetem tanára

A szerző előszava az új kiadáshoz

Húsz év elteltével is jól emlékszem arra, amikor La Chapelle-Bassemère rektorának, Pierre-Marie Robin (1748–1805) apátnak a titkos feljegyzéseit olvasva rádöbbsentem a Vendée-ban elkövetett bűn szörnyűségére. A kánonjognak megfelelően gondosan feljegyezte az egyházközségbe tartozó hívek életének minden eseményét: keresztelés, házasságkötés, temetés. Ezek a feljegyzések kínos aprólékossággal írják le a halálesetek körülményeit. Az első alkalommal annyira megdöbbenem, hogy néhány oldal után abba kellett hagynom az olvasást. A gyilkosságok, nők, néha várandós anyák, gyermekek, aggyatyanok lemészárlása nagyon felzaklatott... Hogyan is lehetne érzéketlenül tudomást szerezni arról, hogy a 3200 főre becsült népességből a feljegyzések szerint 421-en váltak tömeggyilkosság áldozatává? De amikor már 770 ilyen településről szól a történet, menthetetlenül fel kell tenni az alapkérdéseket. Azt mondják, hogy a történelmet hideg fejjel kell tanulmányozni – de hát ebben az esetben hogyan lenne ez emberileg lehetséges? Senki ne jöjjön nekem azzal a magyarázattal, hogy a szörnyűségnek is megvan a maga hagyománya; Vendée-ban a felfoghatatlan is megtörtént (emberbőr cserzése, emberzsír kisütése...), és próbálkoztak elképzelhetetlen eljárásokkal (taposóaknák, tömeges mérgezés, elgázosítás...). Vendée egy életnagyságú laboratórium volt, eleve annak is szánták. A történelmi objektivitás kétségkívül nehéz dolog, de az előítéleteken túl csak az emberek és a tények maradnak, melyeket senki és semmi sem igazolhat.

Kutatásaim kezdetén témavezető tanárom, Jean Meyer professzor azt mondta, hogy munkám során csak a szövegeket ve-

gyem figyelembe, csak azokra támaszkodjam. Így is tettem, és a helyi valóság megismerése érdekében újra kellett alkotnom azt az eljárást, amely segítségével választ találhattam a legfontosabb kérdésekre: ki? miért? hogyan? Az egyetemen soha senki sem tett fel ilyen kérdéseket. Jogállamban a döntések nem születhetnek másutt, mint az állam legfelsőbb szintjén, azaz a konventben. Egyedülálló jelenség a történelemben, egyben a legmegdöbbentőbb paradoxon: a Vendée területének megsemmisítésére és népének kiirtására vonatkozó döntést a népszuverenitás képviselői hozták meg (1793. augusztus 1-jei és október 1-jei törvény). Minden más csak tervezés és a végrehajtás következménye. Ez olyannyira igaz, hogy a kortársak is megdöbbentek rajta, köztük például egy Villenave nevű ügyvéd, aki a Carrier-per során nem találta a megfelelő kifejezést ennek a tudomása szerint maga nemében egyedülálló bűncselekménynek a megnevezésére.

1985-ben még nem kerestem a magyarázatát, miért általános az a törekvés, hogy a Vendée-ban történeteket egyszerű vérfürdőnek, sőt melléfogásnak minősítsék. Akkor még nagyon meglepődtem, amikor különböző ajánlatokkal meg akarták vásárolni a hallgatásomat: pénz, kitüntetések, egyetemi katedra, a vélt államérdek jegyében. Nem mellékes, hogy ez a forradalom kétszázadik évfordulójának előestéjén történt.

Hogyan hihette bárki is, hogy képes lennék eladni a lelkem? Hogy megtagadom kutatásaim eredményeit és visszaélek tanárain bizalmával? Miután nem haraptam rá az elem vetett csalikra, jöttek a rágalomok, rázendített a karaktergyilkos zűmmögőkórus. Szerencsére időben figyelmeztetett Pierre Chaunu professzor, aki tagja volt a bírálóbizottságnak, s írásban is megfogalmazta az előérzeteit, amikor leadta a doktori védésemről írt jelentését 1985. szeptember 21-én: „Ez a mű hamarosan nyomtatásban is megjelenik. Semmi kétség, hogy a könyv sikere miatt a szerző kénytelen lesz elviselni szűk látókörű, parancs szerint gondolkodó kritikussai gyűlöletét. Mindez azt jelenti, hogy Reynald Secher felsőoktatási karrierjét – mert egyébként ott van a helye – igen hatékonyan igyekeznek majd hátráltatni

az áskálódás jól ismert nagymesterei.” Az események későbbi alakulása sajnos neki adott igazat. De ki törődik vele!

Ma már azt is tudom, hogy egy kettős botrányt igyekeztek elhallgattatni: a népirtást és az emlékezetgyilkosságot; az első már most is el nem évülő bűnnek számít, a második pedig viszonylag rövid időn belül az emberiség elleni bűnök kategóriájába kerül.

Mi alapján lehetne megtagadni Vendée-től a vele szemben elkövetett népirtás elismerését? Hogyan lehet egyáltalán felfogni, hogy olyan emberiség elleni büntettek elkövetésében vétkes bűnözőkről, mint Robespierre, Carnot... iskolákat, gimnáziumokat, utcákat neveznek el; mások, mint Amey, Turreau és társaik abban a megtiszteltetésben részesültek, hogy a párizsi Diadalív falán olvasható a nevük? Hogyan lehet elfogadni, hogy a hivatalos történetírás, nevezetesen az iskolai történelemoktatás a hóhérokat „szent szándékú laikusként”, míg az elesett felkelőket hazaárulóként mutatja be? A tényeknek ez a makacs felcserélése nem egyszerűen csak elfogadhatatlan, de azt is igazolja, hogy ezt a könyvet még ma is olvassák, ez a könyv még ma is élénk vita tárgya.

Reynald Secher

2006. május 29.

Bevezető gondolatok

A vendée-i harcok története sok szerzőt meghihletett, és azt gondolhatnánk, hogy a téma feldolgozása már kimerítően megtörtént. De nem tárták fel sem a mozgalom okát, sem pedig rövid és középtávú következményeit.

Mindebből adódik, hogy ha egy újabb, mindent átfogó kutatásba kezdenék, melynek az események és a fellázadt területek összessége lenne a tárgya, azzal csak egy újabb felületes összegzésre jutnánk. Éppen ezért doktori disszertációm keretében a hadműveleti Vendée tartománynak csak egyetlen északi településével foglalkoztam; ez La Chapelle-Bassemère,¹ ami Anjou, Vendée és Bretagne találkozásánál, a Loire partján fekszik. Ez a terület különösen alkalmas mindenféle megfigyelésekre, mert hihetetlen erővel feszültek itt egymásnak különböző nézetek, ideológiák és életformák. Esetektől függően voltak a reakciók többé vagy kevésbé hevesek, mély benyomást gyakorolva a helyi népekre. Ugyanakkor nem hagyatkozhattam kizárólag erre a mintavételre: szükségszerűen ki kellett terjesztenem a vizsgálódásaimat Vendée egész területére.

A történészek eddig többnyire csak forradalmi, illetve jakobinus nézőpontból vizsgálták a mozgalmat. Ami a vendée-i történetírást illeti, nem tűnik túl meggyőzőnek, mert szinte semmi más sincs benne, mint személyes, részrehajló, érzelmileg túlfűtött visszaemlékezések.

¹ Reynald Secher: *Anatomie d'un village vendéen: La Chapelle-Basse-Mer (essai sur les notions de légitimité et de légalité)*. A Paris IV – Sorbonne egyetemen 1983. április 4-én megvédett kisdoktori disszertáció, bírálóbizottsági tagok: Pierre Chaunu és André Corvisier professzorok, ajánló: Jean Meyer professzor.

Széles körben elterjedt vélekedés, hogy a hadműveleti Vendée dokumentumainak többsége egyszerűen eltűnt. Az igazság azonban egészen más. Az adatok egy részét tudatosan mentette meg egyik vagy másik harcoló fél. Challans² polgármestere például menekülés közben egy talicskában szállíttatta el az irattárárt. Egyes dokumentációkat hivatalos intézményekben vagy magánházakban helyeztek el, így aztán fennmaradtak. Vagy azért, mert nem tulajdonítottak nekik jelentőséget, vagy mert földrajzilag megközelíthetetlen helyen tárolták. De vannak olyan iratok is, amelyeket magánszemélyek gyűjtöttek össze és őriztek féltő gondgal, mint például Pierre-Marie Robin apát (1748–1805), La Chapelle-Bassemère³ eskütagadó⁴ plébánosa, akinek sikerült megmentenie parókiája évkönyveinek egy részét.

Mindazonáltal különbséget kell tennünk hivatalos dokumentáció és magánokirat között. Az első kategóriába tartozó, különböző szempontok szerint rendszerezett dokumentumok szétszórva, az állami intézményekben találhatóak: a vincennes-i erőd, az országos, megyei és helyi levéltárak hihetetlen kincsek tárházai. A magánokiratok a püspöki székhelyeken, parókiákon, a vallási rendek központi intézményiben és néhány magánszemély levéltárában lelhetők fel, alig-alig ismertek és gyakorlatilag rendszerezetlenek; a tartalmuk néha nagyon meglepő.

Még él a szájhagyomány, de információértéke erősen függ a felidézett korszaktól, az informátorok személyétől és a helytől, Franciaország-szerte élőnek mondható az 1960-as évekig. Mára szinte teljesen eltűnt, már csak az idősek őriznek néhány eredeti emléket, éppen ezért sürgető szükség a megmentésük.⁵

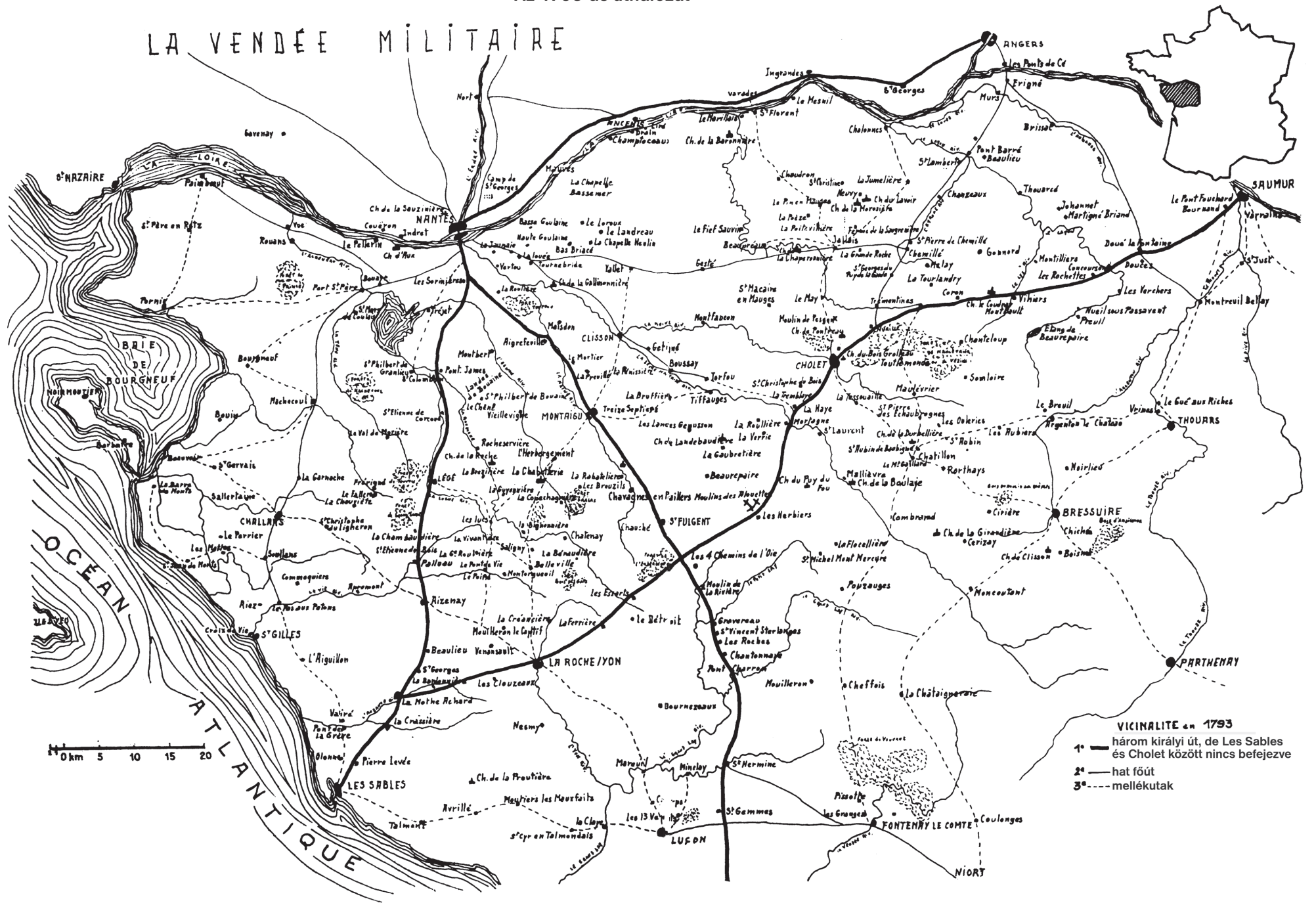
² AHA, B⁵ 13.

³ La Chapelle-Basse-Mer községi levéltára. Robin apát: Bevezetés a parókiái nyilvántartásba, az 1796-os év.

⁴ A *papság polgári alkotmánya* nevű, 1790-es törvény értelmében a katolikus papoknak fel kellett esküdniük az új alkotmányra, ezt azonban a papok többsége megtagadta. (A szerk.)

⁵ Secher 1983, An VV: CBM, 41–44, és különösen a nagymamám, Germaine Guillot asszony.

1. térkép: A hadműveleti Vendée
Az 1793-as úthálózat

A két világháború természetesen feldúlta a szokás- és hagyományhű Vendée-t. Az első világháborúban a mozgósított katonák megtapasztalták a harcok borzalmait, a másodikban fiatal emberek ezrei kerültek többéves fogságba. Ezek a foglyok a cseh, német és osztrák mintagazdaságokban értékes tapasztalatokat szereztek, megismerkedtek egy fejlettebb, modernebb, mindenesetre az övékétől különböző vidéki élettel. Ezalatt a földművelés gondja a nőkre maradt, akik emiatt még inkább megkérdőjelezték a hagyományos munkamegosztás gyakorlatát. 1945-től kezdve a települési közösségek saját magukkal szemben is egyre kritikusabbá váltak, elbizonytalanodtak. A közlekedési eszközök megsokszorozódása és a fogyasztói társadalom térhódítása megkongatta felettük a lélekharangot.

Ez a futólagos leírás csak azt hivatott érzékeltetni, milyen nehézségekkel kell szembenéznie a kutatónak, amikor megpróbálja rekonstruálni Vendée-nak mint katonai határőrvidéknek az életét a hagyományain, konfliktusain, továbbá a helyi politikai eseményeken és a gazdasági nehézségeken keresztül. Bár én is szembe találtam magamat a szokásos nehézségekkel, de be kell vallanom, hogy néhány, egészen pontosan három kedvező körülmény a kezemre játszott. Az első: komoly mennyiségű családi dokumentum állt a rendelkezésemre, és jól hasznosíthattam a viszonylag érintetlen, szájhagyomány által megőrzött forrásokat. A második: Vendée valóságának ismerete, hiszen magam is e föld szülőtte vagyok, családom mély gyökerekkel rendelkezik e tájon. A harmadik: sokan ajánlottak föl szoros együttműködést.

Köszönetet mondok a bírálóbizottság tagjainak: Jean-Pierre Bardet, Louis Mer, Jean Tulard, Yves Durand és André Corvisier professzoroknak a tanácsaikért, Pierre Chaunu professzornak az írásban is kifejezett bátorításáért, valamint különleges hálaival tartozom Jean Meyer professzornak, aki állandó baráti figyelemmel irányította a munkámat, s nem szabad megfedkezmem neje vendégszeretetéről sem.

Bevezetés

„Akkoriban, amikor minden tartományból megye lett, Vendée volt az egyetlen megye, amelyből tartomány lett. Határozott és erőteljes fellépésének köszönhetően kivált a hivatalos ingatlan-nyilvántartási keretből és kitört a számára kijelölt, szűk mozgástérből. Kiterjesztette a határait egészen a Loire-ig, megszerezte Deux-Sèvres neki tetsző tájait, megajándékozta magát Anjou neki tetsző részével, mindezt villámgyorsan, néhány nap alatt, de egyszer s mindenkorra. A világ szemében ezzel Lengyelország és Írország testvérévé vált.

[...]

Ezt a fájdalmas vajúrást templomi vészharangok kongása és heves dobpergés kísérte; északon hálaénekek, délen a *Marseillaise* zengett. Születésétől fogva kiérdemelte a harcos és a hősiesség jelzőt. Valóban harcos és hősiesség volt, de oly egyszerűen, hogy felfegyverkezve is megmaradt földművesnek.”

Ez a leírás Jean Yole⁶ tollából származik, ő fogalmazott így 1936-ban Vendée-ről írt, figyelemre méltó művében.

A hadművelési Vendée területe nagyjából 10 000 km². Északon Saint-Nazaire-től Ponts-de-Céig a Loire alkotja a határt, keleten Ponts-de-Cé és Parthenay között egy meglehetősen egyenes vonal, délen az Atlanti-óceán tagolt partja határolja

⁶ Yole, Jean: *La Vendée*. Paris, J. de Gigord, 1950, 17–18.

Parthenay-tól Saint-Gilles-Croix-de-vie-ig. A hétszáz felkelt parókiának valójában nincs semmilyen megkülönböztető jellemzője: még csak nem is tartoznak ugyanahhoz a tartományhoz (Anjou, Bretagne, Poitou), ugyanahhoz a megyéhez (Loire-Inférieure, Maine-et-Loire, Vendée, Deux-Sèvres), nincs közös múltjuk, különbözőek a gazdasági forrásaik, és bizonyos kérdésekben egymással is szemben állnak. Ráadásul a közös identitásra való hivatkozás sem az ő művük, hanem párizsi találmány, amely de Marcé tábornok Pont Charonnál 1793. március 19-én elszenvedett veresége után fogalmazódott meg. A politikusok választása azért esett a Vendée-ra, mert azt remélték, hogy ezzel a névválasztással csökkenthetik a mozgalom jelentőségét. Később az elnevezés kiterjesztésével mintegy automatikusan akasztották a minősítést a rezsimmel ellenséges összes francia régióra, minden lázadó kolostorra és rendházra.

És mégis – ahogy azt Doré-Graslintól⁷ tudjuk –, ezek a parókiák mindig készek voltak a harcra, amint megszólalt a vészharang, még akkor is, ha csak fél szívvel tették, amit tenniük kellett.

De miért csak Vendée, és Franciaország többi régiója miért nem? – kérdezi néhány történész. Rossz a kérdésfelvetés. Valójában, amikor Vendée-ban kitört a felkelés, egy sor francia megye szintén robbanásközeli állapotban volt, nyugaton és dél-nyugaton (Caen és Bordeaux független kormányzósággá válik), valamint délkeleten is (Toulon megadja magát az angoloknak, Lyon zárt tábort alakít ki, és így tovább). A központi kormánynak 1793 tavaszán-nyarán legfeljebb ha harminc megye engedelmeskedett. A forradalom csalódást keltett, de ami még rosszabb: már félni kellett tőle.

Mivel magyarázható akkor, hogy nem tört ki egy általános felkelés? Ennek két oka van: a lázadóknak nem volt átfogó terük, ezzel szemben a hatalmon lévő, csekély számú kisebbség

⁷ Doré-Graslin, Philbert: *Itinéraire de la Vendée militaire, journal de la guerre des géants, 1793-1801*. Paris, Garnier, 1979, 7.

rendkívül dinamikus és szervezett tevékenységet folytatott. A bolsevik forradalom ugyanilyen körülmények között kényszerítette akarátát a többiekre.

A hegy pártiaknak egy vezetőjük volt: Robespierre, tudták, mit akarnak, és megvoltak az eszközeik. A konvent 1793. október 10-én dekrétumot alkotott arról, hogy Franciaország átmeneti kormánya forradalmi lesz egészen a békekötésig. Ennek lényegét Robespierre minden kétértelműséget kizárva így határozta meg: „Az alkotmányos kormány célja a Köztársaság megvédése, a forradalmi kormányé viszont a létrehozása [...] A rá vonatkozó szabályok éppen ezért kevésbé egyértelműek és szigorúak, mert működésének körülményei is viharosak és állandóan változnak, és főleg mert állandóan arra kényszerül, hogy megállás nélkül új forrásokat mozgósítson a lehető leggyorsabban az újabb és újabb, sürgető veszélyekkel szemben [...] A forradalmi kormánynak teljes körű nemzeti védelmet kell biztosítania a jó honpolgárok számára. A nép ellenségeivel szemben csak egy kötelezettsége van: a megsemmisítésük.”

Az I. év demokratikus alkotmányát, amelyet népi jóváhagyásra bocsátottak és 1 800 000 szavazattal ratifikáltak, 1793. augusztus 10-én hirdették ki ünnepélyesen, majd ájtatosan elhelyezték egy cédrusfa „frigyládjába”, amelyet a konvent tárgyalótermében közszemlére bocsátottak.

A forradalmi ideológiai rendszer gondoskodott arról, hogy felvértezze magát a harc sikeréhez szükséges eszközökkel és szervezetekkel: 1793 áprilisában Danton kezdeményezésére létrejött a Közűdv Bizottság, amely ugyanazon év júliusától kezdve vált igazán fontossá; az Általános Biztonság Tanácsának feladata a gyanús elemek megfigyelése, a rendőrség és a forradalmi igazságszolgáltatás felügyelete volt; a Forradalmi Törvényszék tisztségviselőit és bírót a konvent nevezte ki. Következésképpen ez a rendszer nem más, mint egy tisztán politikai eszköz, amelynek tagjai egyrészt a nemzet ügynökei, akiket maga a rendszer választott ki, és akik erősen kötődnek a helyi hatóságokhoz és körzetekhez, másrészt meghatározott feladatokkal megbízott, kiküldött képviselők, akik a forradalmi törvények